



Makalenin Geliş Tarihi: 18 Eylül 2019
Makalenin Kabul Tarihi: 7 Kasım 2019

**YASMINA KHADRA'NIN GÜNÜN GECEYE BORCU ADLI YAPITINDA
SÖMÜRGEÇİLİK SONRASI KÜLTÜR VE KİMLİK BAĞLAMINDA GÖÇ İZLEKLERİ**
MIGRATION TRACKS IN THE CONTEXT OF POST-COLONIAL CULTURE AND IDENTITY IN WORK WHAT
THE DAY OWES THE NIGHT BY YASMINA KHADRA

*Esra Uluşahin**

Öz

İnsanlık tarihinde derin izler bırakan sömürgecilik, her ne kadar Batı uygarlığının ürünü olarak ortaya çıksa da, ezenden ziyade ezilenin tarihidir. Sömürge güçlerinin Afrika topraklarına sert ve acımasız müdahalelerle yeni hammadde ve toprakları keşfetmek için uyguladıkları, dilsel, dinsel ve kültürel tahribatlar kadar sömürgecilik tarihi sömürülen toplumlar üzerindeki asimilasyon politikalarının açtığı yaralar ve yarattığı travmalarla tarihte tanımlanmaktadır. Özellikle de tarihleri hor görülen, kültürleri paramparça olan "Kara Kıta" olarak adlandırılan Afrika kıtasına emperyalizmi dayatmaya çalışan sömürgeciler, sınırsız yeraltı zenginlikleri ve verimli topraklarıyla sömürgeci toplumların dikkatini çekmiştir. Söz konusu bu bölgenin ekonomik, siyasal ve sosyal ilişkilerine sürekli olarak müdahale etmekle kalmayıp, bu toprakların tarihini şiddet ve kanla yazmıştır. Kendilerini üst kimlik olarak gören sömürgeci güçler iyi niyet kisvesi altında sömürdükleri toplumlara medeniyet götürdüklerini ileri sürmüş, sömürge hareketlerine meşruluk kazandırmak, sömürülen toplumları kimliksizleştirmek ve kültürsüzleştirmek istemiştir; kendi dilini, kültürünü empoze etmesi ile kültürel otoritesinin sağlamlaşmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Çalışmada Yunus ve Jonas arasında kaybolup giden, ikilemli yaşama maruz kalan Yunus'un ruhsal, fiziksel göçleri kimlik sorunsalı bakış açısıyla ele alınacaktır. Cezayir'deki sömürgeciliğinin bir halkı yok edişi, yarattığı ekonomik, psikolojik nedenlerden dolayı yaşanan iç göç, aile içinde çatışmalara, kültürel, benlik kaybına, ikilemli yaşam ve kültür arasında oluşan melez kuşakları ortaya çıkarır. Bu noktada

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, ORCID: 0000-0001-5209-6292

yapıtta sömürgecilik sonrası var olan iç göç olgusu, Lee'nin itici ve çekici göç modeline dayandırılarak, sosyolojik ve tarihsel bağlamda irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Yasmina Khadra, Günün Geceye Borcu, Göç, Sömürgecilik Sonrası, Cezayir İç Savaşı, İtme-Çekme Modeli.*

Abstract

The colonialism which left a deep impression in the history of humanity, is the history of the oppressed rather than the oppressor, although it has emerged as the product of Western civilization. The history of colonialism, as well as the linguistic, religious and cultural destruction that colonial powers use to quickly control African lands, in order to discover new raw materials and territories through hard and ruthless interventions, are described in history with the wounds and traumas created by the policies of exploitation on exploited communities. In particular, the colonists who tried to impose imperialism on the African continent called 'Black Continent' whose history was despised and culture was torn to pieces, attracted the attention of colonial societies with unlimited underground treasures and fertile soils. It not only intervened in the economic, political and social relations of the region in question, it also wrote the history of this land with violence and blood. The colonial powers, which regard themselves as the supreme identity classified the exploited societies as sub-identities and claimed that they would brought civilization to the exploited societies under the good faith and they wanted to legitimize their colonial acts and disidentify and make uncultured the exploited communities; they made inevitable the imposing its own language, culture, and strengthening of its cultural authority. In this study, Yunus's spiritual and physical migrations, which disappeared between Yunus and Jonas and are subjected to double life, will be examined from the point of view of identity problem. The destruction of a community in Algeria by colonialism caused internal migration due to psychological reasons, intrafamilial conflicts, hybrid generations formed between cultural, self loss and double life and culture. At this point, the post-colonial internal migration phenomenon in the work will be examined in the sociological and historical context based on Lee's push and pull migration theory.

Keywords: *Yasmina Khadra, What the Day Owes the Night, Immigration, Post-Colonialism, Algerian Civil-War, Push-Pull Theory.*

Giriş

Göç literatürü tanımsal açıdan farklı perspektiflerde, farklı bilim alanlarında geniş yelpazede ele alınan yoğun bir inceleme alanı olmuştur. Çağlar boyunca süregelen göç olgusu, yarattığı sosyal, siyasal, ekonomik etkilerle toplumlar için büyük önem taşımaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da yaşanan uluslar arası göçler sadece kıtanın değil, tüm dünyanın duruşunu, rengini değiştirmiştir. Temelde sosyal bir hareket olarak kabul edilse de, ekonomi, siyaset, kültür gibi topluma değin her bileşeni derinden etkilemiştir.

Basit anlamda yer değiştirme olarak tanımlanan göç olgusu, bireyi ve toplumu yeniden var olma, yeniden gelişme, yeniden düşünme, yeniden düzenleşmeye itmektedir. Göçmenlerin yeni dünyalarına intibakı sadece kendileri, aileleri için değil, içinde var olmaya çalıştığı her bir birey ve devlet için önem teşkil etmektedir. "Göç toplumsal değişimin neden

olduğu kolektif bir eylemdir ve hem göç alan hem de göç veren ülkedeki bütün bir toplumu etkiler.” (Castles ve Miller, 2008:30)

Dünya üzerinde her geçen gün artış göstererek bilimsel anlamda farklı tanımlamalar, farklı sınıflandırmalarla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda uluslararası göç/ dış göç hareketleri hiç kuşkusuz bugünün Avrupa’sını şekillendiren en önemli olgudur. Daha iyi bir yaşam standardına sahip olmak için gönüllü ve bireysel kararlara dayandırılan dış göç için Castles ve Miller (2008:30) bu yaklaşımın çok basit olduğunu, göçün bundan daha karmaşık ve sonraki kuşakları dahi etkileyecek bir süreç olduğunu ileri sürer.

Çalışma kapsamında sosyolojik ve tarihsel temeller ışığında ele alınacak, itici nedenlerin başında yer alan sömürgecilik sonrası göç, Avrupa göç tarihinde her zaman belirleyici temel unsur olmuştur. Bu bağlamda, sömürgecilik sonrası oluşan göçün nedenleri ve sonuçlarının edebi bir dille daha içselleştirilebileceği düşüncesinden yola çıkarak, sömürge yıllarının Cezayir’ini anlatan *Günün Geceye Borcu* adlı yapıtta bağımsızlık sonrası yaşanan hüzünlü zafere rağmen artık hiçbir şeyin eskisi gibi olamayışı, sömürgeci güçlerin ülkeden elini eteğini çekmemesiyle başlayan iç savaştan dolayı köyden şehre göç eden bir ailenin yok oluşu trajik bir şekilde anlatılır. Topraklarını kaybettiği için köyden kente göçen bir ailenin şehrin varoşlarında yokoluşu, bu yokoluştan kurtulması için sömürgecilik döneminde Cezayir’e yerleşen karaayaklılar adı verilen Fransızlar’ın yaşadığı Oran kentine giden Yunus’un Jonas’a dönüşmesi, diasporik bir kimliğe, ruh haline bürünerek yaşadığı kültür, kimlik sorunları dekolonizasyon sonrası göçün getirdiği yapısal sorunlar olarak ele alınacak, sömürgecilik sonrası yaşanan hem iç hem dış göçlere sosyolojik ve tarihsel bağlamda değinilecektir.

Cezayir’de Fransız Sömürgeciliği

Tarih boyunca sömürgeye maruz kalmış, bağımsızlık uğruna verdiği mücadele yakın tarihin en takdir edilesi konusu olmuş ve bulunduğu jeopolitik konum itibariyle Kuzey Afrika’nın en önemli ülkelerinden biri olan Cezayir ülkenin başkentine de ismini vermiştir. 1516’dan 1830’a kadar, diğer bir deyişle Fransa Cezayir’i sömürene kadar varolan üç asırlık Osmanlı- Cezayir dostluğu bugün hala iki ülke arasında yaşanan ekonomi, bilim, siyaset, eğitim alanındaki pek çok ortaklığın, etkileşimin temel dayanağıdır. İspanya’nın Kuzey Afrika’da Cezayir kıyılarında büyük bir imparatorluk kurma girişiminin Akdeniz’de korsanlık yapan Oruç Reis ve Hızır Reis’in İspanya ile savaşa girerek yok edilmesi, Cezayir’i işgalden koruması iki ülkenin dostluk tohumlarıdır.

Cezayir, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de egemen olması ve Cebelitarık Boğazı'na yakınlığından dolayı Avrupa'nın ilgi odağı olmuştu. 1518'de Barbaros kardeşlerin Cezayir'i Bab-ı Ali'ye bağlamasıyla ülkenin dört bir yanında bölge halkının kalkınması için girişimlerde bulundular. Fransa'yla kurulan ticari dostluk ise sorunsuz bir şekilde ilerliyordu. Yapılan ticari anlaşmaların dışına çıkan Fransa, buğday ticareti yapmak için bir ticari merkez kurmuş ancak Türkler bu ticari merkezin varlığına son vermiştir. Ancak Fransa'nın anlaşma kurallarını ihlal etmesi iki ülke arasında iyi niyet anlaşmasının bozulması olarak da yorumlanabilir.

Sonrasında Napoléon Bonaparte'ın Mısır'a saldırması sonucu Osmanlı Cezayir'e Fransa'ya karşı savaş ilan etmesi konusunda baskı uygulamış, ancak Beylerbeyi ile Fransa arasında sağlanan mutabakatla ilişkiler tekrar iyileştirilmiştir (Kuran, 1975:10) Fransa her ne kadar ticari anlamda kazanç sağlamak diğer bir deyişle hedefine ulaşmak için barış anlaşmaları yapsa da, Cezayir'e karşı adım adım bir işgal siyaseti izlemiş, bu bağlamda iki ülke arasındaki barış anlaşması uzun sürmemiştir. Dayı yönetiminde Cezayir, Akdeniz açıklarında yaptıkları korsanlık faaliyetlerinden önemli gelirler elde ediyorlardı. 1815'te Viyana Kongresi'nde masaya yatırılan konulardan biri de bu korsanlık faaliyetlerine son verilmesiydi. Bu iş İngiltere'ye tevdi edildi ve çok geçmeden İngiltere elde ettiği sorumluluğun gücüyle Cezayir dayılarının gemilerini batırıp, limanları topa tuttu. Cezayir Dayısı bunun üzerine Hıristiyan esirleri serbest bırakmış, tüm donanma masraflarını da kendi karşılamayı kabul etmiştir. Büsbütün güçsüzleşen Cezayir'i işgal için fırsat kollayan Napolyon Fransa'sı buğday alımını iki Yahudi tüccar sayesinde Cezayir'den karşılıyordu. 1797 yılından itibaren Fransa'dan alacaklarını tahsil edemeyen tüccarlar Beylerbeyi'ne durumu anlatırlar. Cezayir Dayısı Hüseyin Dayı bunun üzerine Cezayir Dayısının Fransa konsolosu Pierre Deval'e bu paranın neden ödenmediğini konusunda tatmin edici bir yanıt alamaması olayların iyice büyümesine sebebiyet vermiştir. Bu alacak yüzünden Fransa Hükümeti'ne birkaç kez konuyla ilgili mektup yazmasına rağmen yine yanıt alamamıştır. 1827 yılının Ramazan Bayramı'nda Hüseyin Dayı'yı ziyarete gelen konsolos Deval'e kendisine neden cevap verilmediğini sorduğunda, "Fransız kralı ve Cumhuriyeti sana kağıt tahrir etmez ve mesul kağıtlarına dahi karşılık irsal etmez" (Çaycı, 1995: 11-12) cevabını alınca elinde bulunan yelpazeyi suratına vurmuştur. Fransa'nın Cezayir'i işgal sebebi olarak tarihte anılan bu olay unutulmasın diye Fransızlar olayın yaşandığı odaya "Yelpaze Köşkü"(Tandoğan, 2013: 31), bu olaya da "

Yelpaze Olayı” adını vermişlerdir. Bunu hakaret kabul eden Fransa 16 Haziran 1827 yılında oldukça güçsüzleşen Cezayir’i abluka altına almaya başlamıştır. II. Mahmud döneminde (1808-1839) Yunan isyanıyla uğraşan Osmanlı, Cezayir’in işgali karşısında Fransızlara tepki gösterememiştir. Zira İngiliz, Fransız ve Rus donanması Navarin’de Osmanlı donanmasını yakmışlardı.

Fransızlar böylesine güçsüzlük karşısında Cezayir’i kolaylıkla işgal edeceklerini düşünüyorlardı. Ancak Cezayir halkı tarafından direniş için görevlendirilen Kadiri Tarikatı’nın önde gelen isimlerinden Muhiddin’in, Cezayir Müslümanlarıyla sergilediği hiç beklenmedik direnişi Fransızları hüsrana uğratmıştır. Bir süre sonra da Cezayir’in bağımsızlığının mimarı oğlu Abdülkadir’i görevlendirmiştir. (Baktıaya, 2010)

Cezayir Bağımsızlığı

9 Aralık 1848’de Cezayir resmen Fransız toprağı olarak ilan edilmiştir. başlangıçta ekonomik ve askeri düzeni oturtmaya çalışan Fransa, epeyce bir süre Osmanlı’nın kurduğu mevcut düzene dokunmamıştır. Sonrasında yerlilerin topraklarına el koyarak sadece Fransa değil civar Avrupa ülkelerinden göçmenleri buraya yerleştirerek sivil bir düzen kurmuştur. Giderek güç kazanan göçmenler Cezayir’i artık Fransız toprağı olarak görüp politik, ekonomik sorunlarla ilgilenirken, yerli halk kuraklık, kolera ve çekirge salgınından kırıyordu. (Ageron, 27). Halkın çoğu ise mülksüzleştirilip sömürgeci faaliyetlerin uzantısı olarak ucuz iş gücü sağlaması için Fransa’ya göçmenleştiriliyordu.

Kendi dilini, dinini yerli halka dayattığı gibi, asimilasyon politikalarının bir parçası olarak İslam’ın öğretilmesi, uygulanmasını potansiyel bir ayaklanma tehlikesi olarak görüp, kısıtlama getirilmiştir. Binlerce insanın öldürülüp, işkence edildiği, pek çok köyün yakılıp yıkıldığı bu kanlı sömürge tarihinde bir kültürü yok ederek, üst kimlik olarak dayattıkları Fransız dili ve kültürü benimsetmesi diğer emperyalist güçler gibi özünde İslamı yok etmek içindir.

Fransa’nın ayrımcı ve ırkçı politikası yerli halkın kendi topraklarında ötekileşmesinin nedenidir. Yıllarca sürdürdüğü baskıcı, yıldırıcı politikası sonunda Fransa kendi elleriyle gözünü bağımsızlık ve zafer bürümüş nesil yaratmıştır. Cezayir’den yeni dönen Fransız’ın arkadaşlarına anlattığı et ve ekmek aramak için mağazaya gelen Araplara dokunurum korkusuyla mağaza çalışanının ekmeği uzatmayıp, yere atması (Delaygue, 2001:5) gibi insanlık dışı örnekler bağımsızlık ayaklanmalarına zemin hazırlamıştır. Ülkeyi, sahip olduğu

nimetleri sonuna kadar sömürmek için hiçbir fırsatı kaçırmayan, Fransa'ya bağlı bir Cezayir yaratmak için yerli halkı kendi topraklarında akıl almaz işkenceler uygulayan Fransa kendine intikamla dolu bir düşman nesil yarattı. Dönemin La Croix dergisi muhabirlerinden Jacques Duquesne'nin müşahadeleri: "İşkence ve insanların kaybolması sorunları zihinleri devamlı bir şekilde meşgul etmekteydi. Erkekler, bazen de kadınlar tutuklanıyor ve daha sonra kendilerinden hiç haber alınamıyordu. Cesetlerinin taş bağlanarak denize atıldığı biliniyordu. Sayılarının genellikle 3 bini bulduğu ileri sürülüyordu, ama Cezayir Belediye Başkanı Jacques Chevallier, 5 bin gibi bir rakamdan söz açmıştı. Fransız askerlerin baskı ve sindirme yöntemlerine ırza saldırı ve köyleri ortadan kaldırma uygulamaları da dahildi. Bir askerin anlattığına göre, hastabakıcı olarak görev yaptığı birliğinde hemen hemen her sabah gece boyunca işkence gören kişileri tedavi ediyordu. Hemen hemen her yerde en çok uygulanan işkence şekli ise bazen kadınların cinsel organları da dahil olmak üzere vücudun her yerine elektrotlar yerleştirilerek cereyan vermektir. Diğer işkence yöntemleri ise insanı yok etme amacını taşıyordu. Kurbanın ya hortumla ağzının içine su sıkılıyor, ya tırnakları sökülüyor, ya başı su dolu küvete daldırılıyor ya da ayakları zorlukla yere degecek şekilde saatlerce bileklerinden asılı tutulması sağlanıyordu. Ve daha başka yöntemler. Bütün bunları yazmak kolay değil. Ben bildiklerimin sadece çok az kısmını söyledim." (Okumuş, 2016)

Tüm bu insanlık dışı muameleler Cezayir halkını bağımsızlık uğruna silahlanmaya mecbur bırakmıştır. Özgürlük hayaliyle yanıp tutuşan, atalarının intikamlarını almak için silahlı mücadelede yer alan Cezayir halkı Ahmet Bin Bella önderliğindeki Devrimci Birleşik Eylem Komitesi (Comité Révolutionnaire d'Unité d'Action (CRUA)) adlı gizli bir teşkilat kurmuş, ilk olarak Fransız Askeri karakoluna saldırarak bağımsızlık savaşının fitilini ateşlemişlerdir. Giderek yayılan intikam ateşi çığ gibi büyümeye başlamış artık kaybedecek bir şeyi olmayan Cezayir bağımsızlık uğruna, vatan uğruna tek elinde kalan canını da feda etmek için davasından vazgeçmemiştir. Ulusal Özgürlük Ordusu (L'Armée de Libération Nationale (ALN) adı altında birleşen CRUA silahlı teşkilatının siyasal savunucusu da Ulusal Kurtuluş Partisi (Front de Libération Nationale: FLN) (Maskan, 2014: s. 90) adını almış, bağımsızlık hareketleri teşkilatlanmaya, kurumlaşmaya başlamıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı ülkelerinde yaşanan kayıplar bağımsızlık yolunda Afrika ülkelerine umut olmuştur. Bağımsızlık tarihini atalarının, yurttaşlarının kanıyla yazan Cezayirli Fransa'nın hiçbir eşitlik, adalet, hak, hürriyet içeren vaatlerine kanmamak

gerektiğine çok ağır bedeller ödeyerek kanaat getirmiş ve 1954'te başlayıp, 1962'de son bulan savaş Cezayir'in zaferi ile sonuçlanmıştır.

Bağımsızlık Sonrası Cezayir

Sömürgeciliğin son merhalesi olan kültür sömürgeciliğini de Fransa bilhassa planlı bir şekilde müstemlekelerinde uygulamış, bundan en büyük payı da Cezayir almıştır. (Tandoğan, 2013:225) Atalarından kalan maddi, manevi her türlü mirası yok eden işgalci devletin sömürgeciliği dil, din, ticaret, kültür, sanat olmak üzere hayatın her alanında kendini zalimce göstermiştir. Bu kazanımlardan cesaretle Fransa Cezayir'in asla bağımsızlık kazanacağını düşünmüyordu. Bu toprakları sömürgeci sadece müstemleke topraklar olarak görmüyor, Avrupalı ve Fransız göçmenleri buraya yerleştirerek adeta kendi topraklarını genişletiyordu. Fransa ve Akdeniz ülkelerinden getirdiği göçmenlere toprak temin etmek için yerli halkın toprağına el koyuyor, göçmenlerle birlikte yerli halkı ve tüm değerlerini yok ederek Fransız tarzına, şekline uygun bir görünüm ve yaşantı oluşturmaya çalışıyorlardı. Ancak Cezayir halkının zulme karşı ' kaybedecek tek bir canımız kaldı, vatanımız için can feda' mottosuyla yola çıktığı yılmaz direnişi, Türk kamuoyunun ve basınının sonsuz desteğinin de burada altının çizilmesi gerektiği gerçeğiyle, Fransa'nın kanlı sömürgeci tarihine son vermiştir.

Elbette yıllarca maruz kalınan işkencelerin, işgallerin etkisi bağımsızlıktan sonra yok edilememiştir. Aradan elli yıl geçmesine rağmen, Cezayir'de bugün bile hala kanlı tarihin ülkeye yaşattıklarını, kendilerine mahsus bir kimlik kazanamadıklarını söylemek mümkündür. Bağımsızlık sonrası ülkenin önde gelenleri kendi içinde siyasi, idari, çıkar çatışmalarına düşmüştür. Başa gelen Ahmed Bin Bella başkanlığa getirilmiştir, yıllarca ticari, idari her işte Avrupalılar istihdam edildiğinden ülkede yaşanan yetişmiş eleman eksikliği, Fransa'da yetişmiş Cezayirliyle giderilmeye çalışılmıştır. Böylece Fransız kültürüyle yetişen bir nesil ülkeye yerleşmiştir. ¹ Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde ise, Fransız kültüründen, dilinden etkilenmeyen halk ile, tamamen sömürgecinin değerlerinin sistematik olarak yerleştiği idare arasında anlaşmazlıklar doğmuştur. Diğer bir deyişle bağımsızlığa rağmen öz vatanında yabancılaşan, dilini, kültürünü bilmediği kendisine ait olmayan bir yönetime maruz kalmıştır. Bu sömürgeciliğin yansıması olarak ortaya çıkan ikilem, halkı da

¹ <https://www.dunyabulteni.net/hatirat/fransiz-somurgeciligi-ve-ahmed-bin-bella-h134524.html>. 10 Haziran 2019 tarihinde erişildi.

kendi içinde ikileme düşürmüştür. Bağımsızlığından beri modernleşme anlamında Fransız devrimci sosyalist çizgisinden gitmeyi zorunlu kılan FLN'nin rejimi hüküm sürmüş, tam bu sırada, İslami hareketliliğin gerektiği düşüncesiyle İslami Selamet Cephesi (FIS) partisi ortaya çıkmıştır. Batılılaşmayı modernleşme yolunda savunanlarla, İslami reformcular olmak üzere halk ikiye bölünmüştür. Yıllarca Batılı emperyalistlerin zulmüne maruz kalmış halk, bağımsızlık sonrası kendi içinde bölünmeye, çatışmaya diğer bir deyişle kardeş kardeşe düşmeye başlamıştır. İslami Selamet Cephesi halkın büyük çoğunluğu tarafından destek görsede, ülkede var olan zıt iki siyasi emperyalist güçlerin ülkede devam eden etkisi şeklinde yorumlanabilir. FLN'nin 26 yıl süren yönetiminden hoşnutsuz olan halk FIS'i destekleyerek büyük bir farkla seçimlerde varlığını ortaya koydu. Bunun üzerine laik güçler harekete geçerek pek çok gösteri yapmaya başlamıştır. Seçimlerin iptal edilmesiyle bu kez İslamcı gruplar eylemlere başlamıştır. Ülkede yaşanan bu kaos sonucunda ordu ilk kez halkın üzerine ateş açmış, pek çok kişi yaşamını yitirmiştir. Yüzlerce gencin öldürülüp, ibret olsun diye saatlerce kaldırımında sergilenmesi (Güzel, 1997:7) Fransa'nın ülkede yarattığı sahneden çok da farklı değildir. Sömürgecilik sonrasında elini ülkeden çekmeyen Fransa destekli devlet yönetimi ile İslamcı grupların 1991-2002 yılları arasında yaşanan iç savaş, gün yüzü görmemiş Cezayir için sömürgecilik sonrası yaşanan diğer tarihi travmadır. Fransa'da da uzantısı olan bu savaş sonucunda meydana gelen ölüm, işkence, ortadan kayboluşlar beraberinde zorunlu göçü getirmiştir. Bu göç hareketini genel olarak "ekonomik ve siyasi göç" olarak kategorize etmek mümkündür.

Göç ve Kimlik

Sosyo-ekonomik temelli olmakla beraber pek çok etkenin, değişenin neden olduğu çok yönlü bir süreçtir. Basit tanımıyla bir yerden başka bir yere doğru yer değiştirme şeklinde fiziksel hareketlilik olarak tanımlanan göç olgusunun kadim bir geçmişi vardır. Her ne kadar göç araştırmalarına bakıldığında iç göç, dış göç, gönüllü göç, zorunlu göç şeklinde sınıflandırılrsa da, göçle ilgili literatürde itici güçler, çekici güçler şeklinde yaklaşım benimsenmektedir. Öte yandan çekici güç faktörü olarak nitelendirilen göç edilen uzamdaki sosyal, ekonomik yaşama dair olgunluklar, bulunduğu uzamda var olmadığından aslında her çekici güç özünde itici bir güçtür. Diğer bir deyişle göç kuraklık, kıtlık, iklim değişiklikleri, hastalık gibi coğrafi, çevresel koşullar, işsizlik, geçinememe, maaş düşüklüğü gibi ekonomik

koşullar, eşitsizlik, adaletsizlik, yaşam özgürlüğünün, düşünme özgürlüğünün elinden alınması gibi toplumsal, siyasal koşullar kişiyi göçe zorlayan etmenlerdir.

Farklı disiplinlere göre farklı boyutlarda ele alınıp tanımlanan göç olgusunu kuramsal anlamda ilk kez inceleyen Earnest Ravenstein'ın (1885) "Göç Kanunları" başlıklı çalışması önemlidir. Daha sonra geliştirilen göç kuramlarına ve yaklaşımlarına öncülük eden bu çalışmasında 1871-1881 İngiliz nüfus sayımı istatistiklerinin verileri üzerine geliştirdiği (Ravenstein, 1885:198) göç kanunlarını genel olarak ekonomik nedenlere dayandırarak, göçmenlerin genelde kısa mesafeli göçü tercih ettiklerinden, kentlerdeki ekonomik gelişmelerin kırsaldakiler için göçe çeken nedenler olduğundan, göçün kent yaşamından, ekonomik, ticari faaliyetlerden kazanç sağlamak amacına giden bir araç olduğundan bahseder.

Teorileri ve kanunlarıyla göç kuramlarına ve göç kuramcılarına öncülük eden Ravenstein, göçü nedenleri ve sonuçlarıyla açıklamaya çalışmıştır. Bu neden-sonuç ilişkilerinden yola çıkan Everett S. Lee 1966 yılında kaleme aldığı "A theory of migration" adlı çalışmasında ortaya koyduğu "itme-çekme modeli" ile göç kararını alma ve göç sürecine dahil olmada; yaşanan uzamla ilgili faktörler, gidilen uzamla ilgi faktörler, bireysel faktörler ve ara faktörler (1966:50) olmak üzere dört belirleyici faktör olduğunu ileri sürer. Hem yaşanan hem de gidilen yerdeki olumlu ve olumsuz yönler göçmenler tarafından değişken olsa da, Lee yaşanan uzamdaki olumsuzlukları " itici" (-), gidilen uzamdaki olumlu tarafları " çekici"(+) faktörler şeklinde sınıflandırır.

Göçün sistematik olarak göç veren ve alan ülke arasında sömürgecilik, siyasal etkileşim, ticari ve kültürel anlamda öncesinde var olan bağlantılar üzerinden gerçekleştiğini (Castles ve Miller, 2008: 36) söylemek gerekir. Fransa'ya olan göçlerin genelde Afrika kolonilerinden gelmesinin, Fransa'nın bu bölgedeki sömürgeci faaliyetlerinden kaynaklanması örneği bunun en güzel örneklerindedir. Öte yandan göçe kaynaklık eden nedenler göçün kaynaklık ettiği kültürel sonuçları doğurur. Bu ortaya çıkan kültürel sonuçlar genel olarak kimlik ve aidiyet kavramları üzerinde yoğunlaşır. Göçe mecbur kalan göçmen bulunduğu yeni ortama, topluma uyum sağlamak zorunda kalır. Ya da tam tersi uyum problemi yaşayan göçmen içinde bulunduğu durumu kanıksayamaz ve sosyal-kültürel anlamda bütünleşme, entegre olma sorunu yaşar.

Göç başlığı altında sıklıkla ele alınan kültür ve kimlik kavramı çok geniş bir alana sahiptir. Göçün etki alanlarından olan bu kavramlar göçmen için büyük sorun teşkil etmektedir. Kendi öz kimliğiyle, kültürüyle yetişen birey gerek itici, gerek çekici nedenlerden dolayı kendi topraklarını terk etmiş, vardığı uzamın kültürünün, kimliğinin içinde erimemek için kültürel değerlerini, dinini, dilini kısacası kimliğini olabildiğince korumaya çalışmaktadır. Öte yandan vardığı uzamın çekici güçlerinden faydalanabilmek için de, bulunduğu kültürü öğrenmeye çalışmaları göçmenleri farkında olmadan bir kimlik bunalımına, aidiyet sorununa sürüklemiştir. Birey artık ne kendisi ne de diğeridir, melez kimlikli, aidiyet sorunu yaşayan bir göç mağdurudur.

Bu bağlamda hikayesi göçle başlayan bir ailenin ve Yunus'un konu edindiği *Günün Geceye Borcu* adlı yapıt E. S. Lee'nin itme-çekme modeli çerçevesinde değerlendirilecektir.

Göç ve Kimlik Bağlamında Roman Çözümlemesi

Savaşların gölgesi altında yaşayan yazar Yasmina Khadra, romanında bedevi kültüründen topraklarını kaybettiği için Fransız tebaasının yoğun olduğu, Avrupa mimarisiyle ve yaşamıyla şekillenmiş modern Cezayir şehrine göç eden bir ailenin hikayesine göç perspektifinden yaklaşır. Sömürgecilik sonrası kendilerine dayatılan umutsuz yaşamda tutunmaya çalışan, yarınsize günlere nefes alan, toprağını kaybederek umutsuzluğuna umutsuzluk katılan Yunus'un babası İsa ailesini de alıp şehre göç etmeye karar verir. Toprağını kaybetmek, ekonomik sıkıntılara maruz kalmak itici güç olarak, kentteki unsurlar çekici güç olarak aileyi göçe zorlamıştır. Topraklarını kaybetmeden önce de sömürgecilik sonrası kendine gelemeyen Cezayir'de fazlasıyla göç için itici neden vardır:

“ İşte bu 1930'lu yıllarda, sefalet, salgın hastalıklar aileleri ve besi hayvanlarını inanılmaz bir kötücüllükle kırıp geçirmiş, canlarını kurtarabilenleri ise ya göçe zorlamış ya da sokaklarda sürünmeye mahkum etmiştir. ” (Khadra, s.10)

Köyden kente göçün nedenleri sosyolojik olarak maddeleştirilirken her ne kadar dönemsel ve nedensel olarak farklılık gösterse de, kırsaldaki itici güç olan ekonomik sıkıntılar göçün temelini oluşturmaktadır. “ Kaybettiği zaman insan yönünü hep şehre çevirir. Kendini sakın İsa. Orası bize göre bir yer değil. Oran vicdansız, kanun tanımaz sahtekarlarla dolu, kobra yılanından bile daha tehlikeli, şeytandan bile daha kalles ve sinsiler. (...) Şehirler lanetlidir. Atalarımızın şansız hiç yaver gitmedi oralarda. Kentlere gidip sonu belirsiz

maceralara soyunanlar bir daha geri dönmediler.” tümceleriyle yazar ailenin akıbetiyle ilgili sanki okura ip ucu verircesine, göçün yaratacağı olumsuzlukları vurgular.

Sosyolojik bağlamda itici ve çekici güçler sınıflandırılrsa da, toplumsal anlamda bu sınıflandırmalar değişkendir. Diğer bir deyişle birine çekici gelen bir neden diğerine çekici gelmeyebilir. Kırsaldan kente göç olarak tanımlanan iç göç için şehrin cazibesi bazıları için çekici olmasa da genel olarak göçmen için çekici güçlerin başında gelmektedir. Yunus için de ilk adım attığında gördükleri umutsuzlukla dolu geçen yaşamı için oldukça büyüleyiciydi:

“ Ve şehir!... Böylesine dört bir yanı sarmış yerleşim yerleri olabileceğini düşünemezdim. İnsanın aklını başından alıyordu. Alanın arka tarafında, birbiri ardınca düzenle sıralanmış, çiçeklerin fışkırdığı balkonlu, yüksek pencereci, göz alabildiğinde uzanan evler vardı. Her iki yanında da kaldırımlar bulunan asfalt kaplıydı. Gördüklerime inanamıyor, sürekli gözüme çarpan şeylere verecek bir isim bulamıyordum. (...) Bu çok özel yerlerden, olabileceğini düşleyemeyeceğim bir rahatlık, sakinlik ve huzur yayılıyordu çevreye. Sadece pis kokuların olduğu, toz topraktan bahçelerin, bostanların ruhlarını teslim ettiği, hayvanları koyduğumuz ağulların bile bizim kafamızı soktuğumuz evden daha az hüznün verici olduğu köyümüzün tam karşıtı, çok, çok uzağındaydı gördüklerim. Bambaşka bir gezegendeydim.” (s.21-22)

Sömürgeçilik sonrası göç olgusu tek taraflı değil, genelde çift taraflı yürütölen bir süreçti. Cezayir’in zengin ve verimli toprakları, coğrafi güzelliği sömürgeci güçler için çekici bir güç olmuş, bu topraklara kendi milletini ya da Avrupalı vatandaşları yerleştirerek, kendi kültürünün yayılmasını sağlamıştır. Yunus’un şehirde gördüğü Avrupa mimarisi, Avrupalılara özgü yaşam tarzı, kadın ve erkeklerin giyim modelleri sanki kendi ülkesinin sınırlarında değil de, başka bir gezegendeymiş hissi uyandırmaktadır.

Bu topraklardaki verimlilik, güzellik sömürgeçiler için çekici gelse de, yerli halk için artık itici bir nedene dönüşmüş, toprak sömürene verimli sömürölene verimsiz hale gelmiştir. Sömürgeçilięin bireyi kendi atalarının toprağında umutsuzluğa, sefalete ve ölüme mahküm etmesi, başka uzam arayışlarına sürüklemiştir. Ancak İbn’i Haldun’un “ Coęrafya kaderdir” sözündeki etkileyici anlam kendini göstermiştir. Şehirdeki olağanüstü manzaradan, yaşamdan, huzurdan yerli halkın payına düşen şehrin diğer yakasındaki varoş diye adlandırılan sömürgeçilerin sığındığı evlerdi:

“ (...) şehrin öteki yüzü kadar hain, onur kırıcı, zavallı bir şey olamaz. Günden geceye, yaşamdan ölüme geçmek için birbirlerinin üzerine yığılmış, aralarında sokak bile bulunmayan evlerin arasında dolanmak bunu anlayabilmeye yeterli oluyordu. Bugün bile, bu çarpıcı deneyimi her anımsayışında kendimi ürpermekten

alıkoyamıyorum. (...) Yine Oran'daydık, ancak dekorunun arkasına geçmiştik artık. Güzel evler, ağaçlar, çiçekler içindeki caddeler yerlerini iğrenç kerpiç evlerden, iç bulandırıcı serseri yatağı batakhanelerden, her tarafı açık göçebe çadırlarından ve ağullarından oluşan bir keşmekeşe terk etmişlerdi.” (s.25)

Jenane Jato Mahallesi olarak bilinen bu yer göçmenlerin umutla çıktığı göç hikayesinin umutsuzlukla sonlandığı uzamdır. Kendi topraklarında mülteci olarak sefalet, insanlık dışı yaşama mahkum oldukları, çekici bir neden olarak görüp sınırların ötesinde bir iticiliğe dönüşen uzamdır. Gidilen uzamdaki itici faktörler bundan sonra o uzama ait çekici hiçbir faktörün olmadığını habercisi niteliğindedir:

“Jenane Jato, çalılıkların, kümes gibi evlerin, gıcırdayan at arabalarının, dilencilerin, çığırkanların, hayvanlarını yularlarından çekiştiren eşekçilerin, avaz avaz bağırarak sakaların, kocakarı ilaçları satan üfürükçülerin, yırtık pırtık kıyafetleriyle oraya buraya koşuşturan çocukların üst üste yığıldığı tam bir kerhane; habis bir ur gibi şehrin surlarını mekan seçmiş, aşiboyası renginde, kor gibi kavurucu, toza, toprağa ve pis kokulara girtlağına kadar batmış bir manzara. Tanımlanması olanaksız bu sefalet ve yoksulluk, olabirlik sınırlarının çok ötesindeydi. İnsanlara o ayaklı dramalara gelince, onlar gölgelerinin içinde eriyip gidiyorlardı. Sanki cehennemde yanmaya mahkum edilmiş insanlar, yargılanmadan, habersizce bu işkencenin içine atılmışlardı; hepsi birlikte gezegenin artık kaybolmaya yüz tutan bütün acılarının ete kemiğe bürünmüş halini temsil ediyordu. (s.26)

Khadra'nın yapıtında Avrupalı imgesi, sadece toprakları değil, yerli halkın tüm benliğini, değerlerini sömüren bir hüviyettir. Avrupa kimliğiyle, yaşantısını tüm ihtişamıyla anlatırken arka fonda yerli halkın acılarını, kaderlerine mahkum oluşlarını, çırpındıkça dibe vuruşlarını aktarır. Göçle yeni bir uzama yerleşen insan, bir taraftan yeni uzama alışmaya çalışırken, diğer taraftan ayakta kalma, bu uzamda kendine önce maddi, sonra manevi bir yer bulma çabasına girer. Yeni uzama kolay uyum sağlamak, kendini güçlü hissetmek için de benzer şartlara sahip, kendisi gibi mülteci olan diğer bireylerle birlik olur. Jenane Jato birliğin, umudun değil, pişmanlığın uzamıdır. Memleketin yoksul yerlerinden gelen ya topraklarını kaybettiği için iflas bayrağını çeken ya da anlaşmaları toprak ağaları tarafından sonlandırılmış yarıcılardan oluşan göçmenlerin geldikleri uzamdaki sefalet içindeki yaşamları, öleceksek sefalet içinde atalarımızın topraklarında ölseydik dedirtir cinstendir.

Kendine ve ailesine şehirde bir yaşam kurmak arzusuyla durmadan, yorulmadan, günde üç beş işte çalışan İsa'nın biriktirdiği parayı çaldırmasıyla bütün yaşam arzusu tükenir ve oğlu Yunus'u amcasına evlatlık olarak verir. Artık Yunus için varoştan, Avrupalı bir yaşama uzanan yolculuk başlar. Yunus'un doğup büyüdüğü topraklarla göç ettiği uzam arasında

sıkışıp kalmışlık, öz kimliğiyle ona tanımlanmak istenen kimliğin karmaşık uzantıları daha ilk andan kendini gösterir. Amcasının Fransız olan eşi Germaine, Yunus’u görür görmez ona artık başka bir kimlik tanımlamıştır:

“ Jonas, dedi kadın zor engellediği huçırıklarını bastırmaya çalışarak. “Jonas” ne kadar mutlu olduğumu bilemezsin. (...) “ Peki dedi Germaine, ‘ Jonas’ la birlikte banyo yapacağız şimdi biz”. “ Benim adım Yunus” diye düzelttim. (s. 68-69)

Sömürgecilik sonrası Cezayir’in özellikle deniz kenarına yerleşen Avrupalılar artık bu toprakların yerlisi, yerliler de göçmenleridir. Kendi topraklarında azınlık olarak, köken kültüründen tamamen uzakta, parçalanmış aidiyet duygusuyla yaşam süren göçmenler her anlamda yabancıdır:

“Bize yabancı olan yaşam, inanış ve düşünme biçimleriyle karşılaştığımızda, “yaban alışkanlıklar”, “bu bizden değil”, “buna izin verilmemeliydi” vb. türünden ürperti ve tiksinti dile getiren kaba tepkiler gösteririz. İlk çağda Yunan, kültürünün içinde yer almayan her şeyi “barbar” adı altında topluyordu; Batı uygarlığı daha sonra yaban deyimini aynı anlamda kullandı. Oysa bu sıfatların ardında tek bir yargı gizlenmektedir: “Barbar” sözcüğü kök bakımından, insan dilinin anlamlı akustik imgesine karşı, eklemsiz kuş şakımalarının karmaşıklığından kaynaklanıyor olabilir; ve yine “ormana ilişkin” anlamında gelen “yaban” sözcüğü de insan kültürüne karşıt hayvansı yaşam biçimini çağrıştırır. Her iki şıkta da kültürel çeşitlilik olgusu yadsınır; yaşamımızı düzenleyen normlara uymayan ne varsa kültürün dışına, doğaya atılması yeğlenir.”(Levi-Strauss, 2016:26)

Birer yabancı olan göçmen ya egemen toplum da isterse bulunduğu toplumla bütünleşir ya da farklılığını içselleştirerek toplumdan ayrıklaşır. Ortaya çıkan ‘melez kimlik’ her iki durumda da bireyi her iki tarafta olmaya, her iki kültürü ve toplumu yaşamaya iter. Kendi kimliğini reddedip, bulunduğu toplumun kimliğini sahiplenmek istese bile, ev sahibi toplum bunu ona hissettirir. Her ne kadar yabancı, yabancı olmadığını kanıtlamak istese, asimilasyon sürecine girse de, bu süreçte ev sahibi toplum ile gerçekleşen kültürel, dilsel, sosyal her türlü etkileşimden dolayı göçmen topluluklar ikilemli bir uyum ortaya koymak zorunda kalırlar. Diğer bir ifadeyle ne kendileri olabilirler ne de öteki. Bir fotoğraf bile öz kimliğiyle kopamayacağıın sembolüydü. Yunus’un amcası Fransızla evlenip, bulunduğu topluma uyum sağlamaya çalışsa da, genleri öz kimliğini reddetmesine izin vermez. Sömürgecilik sonrası göç ederek dağılan, birbirinden kopan ailesinin fotoğrafını Yunus’a anlatırken, aslında sömürgeciliğin kanlı yüzünü lanetler:

“Ortadaki babam, yani senin deden. Diğer ikisi ise kardeşleri. Sağdaki, Sidi Abbas, Suriye’ye gitti ve bir daha geri dönmedi. Soldaki Abdülmümin, çok okumuştur. Ulemanın başına geçebilirdi. Derin bilgisi kadar büyük bir zeka ve sağduyuya sahipti, ama dünya nimetlerinin dayanılmaz çekim gücüne fazla direnemedi. Avrupa burjuvazisine karıştı, topraklarını ve hayvanlarını ihmal etti, bütün parasını randevuevlerinde yedi, tüketti. Cesedini, sırtından bıçaklanmış halde küçük bir ara sokakta buldular. (s.75)

Amcasının yanına yerleşerek ailesinden kopan Yunus daha iyi bir yaşama sahip olmak adına anne kokusundan mahrum kalır. Akli babasında, annesinde, küçük kız kardeşindedir. Başlangıçta oldukça zengin bir aileye sahip olan Yunus’un ve ailesinin, bahçeli, gösterişli bir evde yaşayıp, bolluk içerisinde ziyafetle geçen yaşamları, sömürgecinin gölgesiyle cehenneme dönmüş, geriye birbirinden kopuk, umutlarını kaybetmiş, babasını, anasını kaybetmiş evlatla, evladını kaybetmiş ana-baba imajı kalmıştır. Babası Yunus’u amcasına vermenin, ailesine sahip çıkamamanın acısını kaldıramaz ve sokakta berduş bir yaşam sürer:

“ Babamdı bu! Babam... Dağları yerinden oynatacak, belirsizliklere diz çöktürecek, kaderin boynunu bükebilecek güce sahip babam!... İşte oradaydı, ayaklarımın dibinde, kaldırımın üstünde, pisliğe batmış üstü başı kokan, yüzü gözü şiş içinde, dudak kenarlarından kusmuk ve salya süzülen, gözlerinin mavisi, suratındaki mavilikler kadar trajik. babam!... Bir enkaz... Bir paçavra yığını... Bir trajedi!...”

Sömürgeciliğin izlerini, o kanlı tarihin tüm acılarını, kaybedilmişliğini iliklerine kadar yaşayan ve yaşatan, bu uğurda topraklarını, ailesini, evladını, benliğini kaybeden babasını Yunus’un son görüşüydü bu. Bulunduğu uzamda yer bulamayıp oradan da tek başına kaldığı, umutsuzluk, sefaletle dolu dünyasına göç eden baba figürü, edebi bir illüzyon içerisinde betimlenen sömürgeciliğin yarattığı insan tipolojisidir. Buna karşın Yunus’un amcası da, her ne kadar bulunduğu topluma uyum sağlayıp, onlar gibi bir yaşam sürse de, kendi vatanı için savaşımından vazgeçmemiş, kanlı tarihin öcünü almak için tüm benliğini feda etmiştir:

“ Bazen amcamın, bir kısmı uzaktan gelen ziyaretçileri olurdu; Araplar, Berberiler, kimi Avrupa tarzı giyimi, kimi ise geleneksel kıyafetleri ile bu toplantılara katılırdı. Çok önemli ve saygın insanlardı bunlar. Hep birlikte Cezayir adındaki bir ülkeden bahsederlerdi; ama bu Cezayir ne bize okulda öğretilen, ne de zengin ve ayrıcalıklı mahallelerde konuşulan Cezayir’di; soyulup soğana çevrilmiş, boyun eğdirilmiş, tasma takılıp susturulmuş ve öfkesini kokuşmuş bir besin gibi sürekli geviş getiren- jenane jato’ların, irinli açık yaraların ve yakılmış toprakların günah keçisi, hamalı Cezayir’den- Cezayir isminde başka bir ülkeden söz ediyorlardı. Yeniden

tanımlanması gereken, dünyanın bütün karşıtlıklarının rantiyeli hayatı sürmeyi seçtiği bir ülkeydi bahsettikleri bu ülke. (s. 86)

Amcası siyasi girişimlerinden dolayı bir hafta tutuklu kalmış, sonrasında yaşadığı travmayı atlatamayıp bedenen ve zihnen çöküş yaşamıştır. Göçe iten güç olarak yapıta ortaya çıkan siyasi bağlar neticesinde yaşananlar başka bir göç macerasının nedeni olmuştur. Eşinin bu travmatik durumdan kurtulması için doğup büyüdüğü yeri terk etmeye karar veren Germaine ise artık bireysel faktörlerden dolayı göç etmek durumunda kalan diğer göçmen olarak karşımıza çıkar. Oran'ın altmış kilometre batısında bulunan, büyük çoğunluğu İspanyol kökenli ve Yahudi olan Rio Salado'ya yerleşirler. Uzamın kişiler ve sömürgecilik tarihini tüm çıplaklığıyla ortaya koymak için oldukça önem teşkil ettiği bu yapıta Rio Salado betimlemesi yeniden ayağa kalkmanın umudu niteliğindedir. Ancak sömürgecinin acımasız yüzü ne kadar hayata tutunmaya, köklerinden uzakta sömürgecinin kimliğiyle yaşamaya çalışsan da, her fırsatta kendini zalimce gösterip, silkelene neden oluyordu. Sosyolojik anlamda; “ Bir kültürde sosyalleşen ve daha sonra başka bir kültürel çevreye giren bireylerin yeni bir kültürler etkileşimi sonucunda duygu, düşünce ve davranışlarda meydana gelen değişimler” (Yalçın, 2017:73) şeklinde tanımlanan kültürlenme olarak adlandırılan süreçte birey göç ettiği uzama özgü kimlik, dil, yaşam tarzı gibi alışkanlıkları benimseyip, uygulamaya koysa dahi, çoğunluk tarafından 'öteki' olarak görülmesi kültürlenme sürecini etkileyip, ya öz kimliğine yüzünü dönüp daha da sıkı sıkıya bağlanan ya da tamamen kimlik bunalımının içerisinde belirsizlik, aidiyetsizliklerle dolu trajik bir yaşama mahkum kalan bireyler ortaya çıkarmıştır. Sömürgecilik tarihine bakıldığında yeni nesilde her iki duruma maruz kalan birey sayısı oldukça fazladır. Rio Salado'da Yunus'un tipolojik olarak her ne kadar Avrupalılara benzese de, çevresi tarafından adının Yunus olduğu ve bir Arap olarak alt kimlikte sınıflandırılması onda farkındalık yaratmış, şimdiye kadar büyümesine kapıldığı o Avrupalı yaşamda kendini, kendine özgülükleri aramaya başlamıştır:

“ Beni kendime getiren bu olaydan sonra, daha dikkatli davranmaya, ayağımı nereye bastığıma özen göstermeye başlamıştım. Öncelikle kasabamızın sokaklarında hiçbir Mağripli giysisinin uçuşarak dolaşmadığını fark ettim, kafaları türbanlı zavallılar şafak atımından gün batımına kadar bahçelerde çile çekiyorlar, sömürgeci geleneklere sıkı sıkıya bağlı Rio'nun çevresine bile yaklaşmıyorlardı. (...)"(s. 123)

Yapıtta göçün bireyler üzerindeki etkisi, farklı uzamlarda yaşanan çatışmalar, umutsuzluklar göç olgusunun bireyde yol açtığı duygu değişimleri, farklı uzamlarda farklı

kimlik arayışları göçün kimlik üzerindeki olumsuz etkilerine örnektir. Göçmen kendi kimliği, sömürgecinin kimliği ve adaptasyonun yarattığı melez kimlik arasında yaşam boyu devam eden gel gitlerle yaşar; bu arayış farklı uzamlarda kendini bulana kadar devam eder:

“Oran’a dönmeyi düşünüyorum. Rio bana rahatsızlık vermeye başlamıştı. Artık mihenk noktalarını tanıyamıyorum, fantezilerini hissedemiyordum. Sanki başka bir dünyada yaşamaya devam ediyordum; kasabaninkine koşut, ama kasabaninkinden farklı bir yaşam. İnsanların aynı insanlar olduğunun, simaları tanıdığının farkındaydım, ancak onlara elimi uzatmaktan, dokunmaktan, dokunursam sadece rüzgâra dokunacaktım duygusundan korkuyordum. Dönem değişmişti; bir dönem kapanmış, yeni dönemin beyaz, içimi bunaltan ve dokunmaktan korktuğum sayfası açılmıştı. Altında bulunduğum gökyüzünü, seyrettiğim ufku değiştirmem, biraz uzaklaşmam gerekiyordu; beni artık hiçbir yere götürmeyen köprüleri tamamen yaksam ne olurdu?” (s. 252)

Göç eden bireyin belli ölçülerde bulunduğu kültüre, ortama adapte olması o kültürün tam anlamıyla o bireyi ele geçirip, değiştireceği anlamına gelmez. Berry’nin kültürleşme modeline göre göçmen ya göç ettiği topluma uyum sağlamak için o toplumun kültürünü, alışkanlıklarını benimser ya da göçmen göç ettiği yerin toplumuna ayak uydurmak yerine tam tersi onlardan kaçıp kendi kültüründen olan kişilere yönelir. Bu iki durumun çakışmasıyla da *entegrasyon*, *asimilasyon*, *ayrı durma ve marjinalleşme* şeklinde kültürleşme stratejileri ortaya çıkar. (Yalçın, 2017:76) Celil de ailesiyle birlikte hayata tutunmak, ekonomik anlamda en azından yiyecek ekmek bulabilmek için köyünü terk edip Rio Salado’ya göç eden, ailesini geçindirmek için canhıraş çalışan, burada sömürgeciler tarafından emek gücü sömürülerek, Arap olduğu için her türlü kötü muameleye maruz kalan, yapıtın ana temasının kişi de vücut bulmuş halidir.

“Sen... Sen anlayamazsın ki... Sen bizlerdensin, ama onların hayatını yaşıyorsun... Yarı deli bir anne, iki kolu da kesilmiş bir baba, altı kardeş ve bacı, çocukları tarafından reddedilmiş iki teyze ve yıl boyu sürekli hastalanan bir amcadan oluşan bir ailenin tek başına ekmek umudu olduğun zaman, kendini insan sınıfına sokmaktan mecburen vazgeçmek zorunda kalıyorsun... Çakalla köpek arasındaki fark, alçaltılmış olanın kendine bir efendi seçmesidir.” (s. 176)

Berry’nin ikinci modeline örnek verilebilecek Celil, Yunus’un paralel dünyasıdır. Arkadaşlarına sadakat ile kendi gibi olanlarla dayanışma arasında kalması da Berry’nin iki modelinin çakışmasıyla ortaya çıkan dört ayrı kültürleşme stratejisinin tamamını duruma, yaşamına göre Yunus’un kimliğini tanımlarken kullanabiliriz. Ancak sömürgecilik çok insanın genetiğini bozsa da, onca acıların Cezayir’i, Cezayir toplumu için genel olarak öze dönüşün olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar emperyal toplumlara uyum

sağlamak için onları ve onların yaşantılarını benimsese de, öze dönmek için küçük bir kıvılcım yeterdi. Amcası da Yunus'un özünü unutmaması için elinden geleni yapıyordu:

“ Bu yazarı okumalısın. Adı Malek Bennabi. Kişi olarak pek o kadar net değil ama zihni ve söyledikleri çok açık.(...) Kitabı elime aldım; yaklaşık yüz sayfalık bir kitaptı, kitabın adı *Cezayir'in Yeniden Doğuşununun Koşulları* idi. Tam odadan çıkarken durakladı; “ Kuran'ın emrettiğini aklımdan çıkarma: ‘ *Bir insanı öldüren, tüm insanlığı öldürmüş sayılır.*” (s. 181-182)

Umut aradıkları yeni Rio Salado topraklarında öz benliğini bulan Yunus için, başka bir umutsuzluğa uzanan göç söz konusuydu. Orada Emilie ile tanışmıştı. Ergenlik döneminde Oran'da birlikte olduğu bayan Cazenave'ın kızıydı. Hem arkadaşının sevgilisi olması hem de annesiyle geçmişte yaşadıkları bu iki gencin birbirine olan aşkını itiraf etmesine engeldir. Emilie'nin arkadaşıyla evlenmesi üzerine bulunduğu uzamı terk edip, acılarını unutmak için başladığı noktaya geri dönen, yani Oran'daki evlerine dönen Yunus, göç olgusunun birey üzerindeki etkisini derinden yaşar. Assman'ın belirttiği gibi; “ Belleğin mekana ihtiyacı vardır”(2015:47) tümcesiyle özdeşleştirerek Yunus'un benliğini bulması için başladığı noktaya geri dönmeye ihtiyacı vardır. Anıları canlandırıp, öz benliğine dönmek için çıkılan bu geri dönüş yolculuğu inançlarına olan cesareti gösterememenin pişmanlığıydı:

“ (...)Nasıl bunlardan mahrum kalabilmiş, nasıl böyle şeylerden vazgeçebilmişim? Buraya yaralarımı sarmak, inançlarımı güçlendirmek için daha sık gelmeliydim. Şimdi artık Rio Salado benimle aynı dili konuşmadığına göre, hangi dile yönelmeliydim.? Tüm ömrümce kendime hep yalan söylediğimi anlıyordum artık. Rio'da kimdim ben? Jonas mı, yoksa Yunus mu? Arkadaşlarım kahkahalarla rahatça gülerken, neden benim gülüşüm hep onlarınkinden sonra ve onlardan daha tutuk oluyordu, neden onlar kadar rahat güleliyordum? Arkadaşlarımın arasında neden hep kendime yer edinme kaygım vardı, neden Celil'in bakışları benimkileri yakaladığında suçluluk duyuyordum hep? (...) Neydi benim dolu dolu ben olmamı, yaşadığım dünyada istediğim gibi gelişmemi, kendi kimliğime sahip olmamı engelleyen şey neydi?” (s. 264)

Lee'nin itme- çekme kuramı çerçevesinde, göçe ilişkin ele aldığı diğer önemli konu da, yaşanan yer ile göç edilecek yer arasında bulunan engelleyici faktörlerdir. (Çağlayan, 2006:74) makro ve mikro olmak üzere ikiye ayırır bu faktörleri. Mikro faktörler; göçle beraber gelecek olan hukuksal, sosyal belirsizlik, ulaşım bedelleri, imkanları söyleyebiliriz. Makro faktörler ise; katı göç kanunları, ırk ya da ulusal kimliğe gönderme yapan sistemler ve göç için düşünülebilecek üst düzey faktörlerdir. (Todaro, 1980: 17–18). Göç nedenlerinin, sonuçlarının değişken olduğu gerçeğiyle bir yaklaşım sergilemek gerekirse, Lee'nin göçe engelleyen makro

faktörlerinden ulusal kimliğe gönderme detayı Yunus’u öze dönüş yolunda başka bir göçe sürüklemiştir. Ruhunda, zihninde yaşadığı iç göçler, Yunus’un kendisine sormaksızın rahat bir yaşama sahip olması, yitip gitmemesi için babası tarafından amcasına evlatlık verilerek kendisine dayatılan sömürgecinin kimliğini reddedip, sömürgecilerin sahte aşkları, dostlukları dışında kendi toplumundan insanların yaşadıklarına, acılarına, bir dilim ekmek için, vatanları için neler feda ettiğine şahitlik etmek genetiğine dokunmuştur.

“ Değişen bendim. Jonas, Yunus’un ardına sinmişti. Sertliğim, doğama sirayet etmeye başlamıştı. Katı yürekli biri olmuştum. Ezik, asla ortaya çıkmayan bir katı yüreklilikti bu, ama beni duyarsız kılmaya yetiyor da artıyordu bile. Artık kutlama şenliklerine, düğünlere, balolara, kafe teraslarında oturup keyif çatan insanlara katlanamıyordum. Onların saflıklarına alerji duyuyordum. Ve nefret ediyordum!...(s.255)

Yapıtta kendisine dayatılan kimliğin altında, o kimliğin asıl sahipleriyle yaşamak Yunus’u sürekli bir bunalıma, arayışa sürükler. Zaman zaman düşsel göçlere uzanan yolculukları sayesinde, yaşadığı acıları hiç yaşamamış, bir gölgede değil kendi öz benliğinde yaşadığını hayal eder Yunus:

“ Rio Salado’dan bir trene atlayıp, trenin beni Cezayir’e, Bejaya’ya, Timimun’a götürmesini düşünüyor, kendimi bu kentlerde hayal ediyordum. Kendimi caddelerde dolaşırken, bir kayanın üzerinde denizi seyrederken, bir kumulun dibindeki bir mağarada düşüncelere dalmış görmediğim tek bir an bile yoktu. Kendimle halletmem gereken bir hesaplaşmam vardı: insan kendinden asla kaçamıyor. Dünyanın bütün trenlerine, bütün uçaklarına, bütün gemilerine atlayarak nereye gidersem gideyim, içime öfkesini akıtan, engelleyemediğim bu şeyi de beraberimde taşıyacaktım. Ama acımı hazmedebilmem için odamın bir köşesine çekilmek artık bana yetmiyordu. Gitmem gerekiyordu. Neresi olursa olsun. Uzağa. (s. 262)

Belirsizliğin, arayışın içinde bir yandan diğer yana savrulup duran Yunus, Rio Salado’da yaşamına kaldığı yerden devam ediyordu. Ancak maskesini çıkarmış gerçek yüzünü arayan bir Yunus vardı artık. Yunus benliğini ararken, benliğinden asla vazgeçmeyen, sömürgecinin dilini, dinini kökten reddeden Müslümanlar bağımsızlık yolunda eylemlere başlamışlardı. Yunus ise Müslümanların kocasını öldürmesi üzerine Oran’a taşınan Emilie’yi bulmak için yine başka bir uzamda çıkar karşımıza. FLN’nin sömürgecilere karşı ayaklanmaları devam ederken ülkesi için yaşamını bir kenara bırakıp, benliğinden vazgeçmeyen Celil bir vatanperver savaşçı olarak tekrar yapıtta karşımıza çıkar. Kendisine yaşamında ilk kez halkı ve bağımsızlığı için hareket etme fırsatı verdiğini acı bir şekilde yüzüne vurarak, saklanmak

için Yunus'a gelir. Savaş tüm acımasızlığıyla kendini gösteriyordu. Zaman sömürgecinin göçüne şahitlik etme zamanıydı. Önce 9 Aralık 1960'da Rio Salado'daki bütün sömürgeciler komşu kent Ayn Temuşen'e taşınmış, çimen gibi ezdikleri halkın bir gün aradan sıyrılıp bir hareketlenme yaratacaklarını hesap etmeden, bu topraklarda yarınları olmayacağını kabullenmek istememişlerdi. 1962 baharında ise artık sömürgecilerin başladıkları yere geri göçü, ezilmiş halkın acılarının son bulması duygusuyla, hırsa, yenme arzusuna kapılan okur için mutlu son niteliğindedir. Sömürgeci için Lee'nin kuramı çerçevesinde değerlendirmek gerekirse itici güç olarak kendini gösteren savaş, Cezayirli için çekici güç olarak kendi topraklarına dönüş niteliğindedir.

“ Arabalar, Ayn Temuşent'ten dönmeye başlamışlardı. Sabah bağıriş, çağırışla, sloganlarla, havai fişekler atarak, arabaların camlarından Fransız bayrakları sallayarak düğün alayı gibi gitmişlerdi. Şimdi ise mitingden, cenaze alayının sessizliği içinde bir kiliseden geliyorlarmış gibi bitkin, üzgün, çökmüş ve yüreklerinde kaybolan umutların boşluğuyla dönüyorlardı. Ellerindeki pankartlar, afişler ve Fransız bayrakları da ortalıkta gözüküyordu. Herkesin yüzünde, ölüme mahkum edilmiş bir umudun son nefesini çoktan verdiğini artık anlamış olmanın yarattığı matem ifadesi okunuyordu. Artık Cezayir, Cezayirliilerin olacaktı. “ (s. 333)

Bağımsızlık sonrası Cezayir topraklarında doğup büyüyen nesil için de bir başka kimlik, aidiyet sorunu ortaya çıkmaktadır. Sömürgecinin kendi yurttaşında da kimlik sorununa neden olması sömürgeciliğin diğer acı yüzüydü. Kaç nesil oturduğu, doğup büyüdüğü, kendi toprakları olarak gördükleri Cezayir'i terk edip, Fransa'ya dönmek zorunda kalan Fransızlar için de, gitmek zorunda kaldıkları ülke kendilerine yabancıdır. Kendi ülkeleri Fransa'da da ' Pied- Noir' yani Cezayir'de doğup, büyümüş Avrupalı olarak kendi yurttaşlarından farklı bir kimlikle yaşarlar. Bu da sömürgeciliğin diğer trajik yüzüdür. Ülkeyi terk eden Cezayir ise, artık bir kimliğe sahipti. Yarınları temsil eden marşa, bayrağa sahip, 5 Temmuz'un bağımsızlık bayramı olarak kutlandığı zafer gününe sahip bir demokratik ülke kimliğine sahipti.

Yapıtta tüm yaşamı boyunca Emilie'yi bulmak, ona kavuşmak için uzamsal ya da düşsel göçlerine şahit olduğumuz Yunus, aradan yıllar geçtikten sonra bu sefer Marsilya'ya doğru uzamsal bir yolculuğa çıkar. Yıllar evvel arkadaşından aldığı mektup üzerine Emilie'nin izini Marsilya'da bulur. Başlamadan biten, bir türlü kavuşamadıkları aşklarına dair yaptıkları son konuşmadan sonra her ikisi de kendi dramlarına gömülerek yaşamayı tercih ederler. Aynı akşam ülkesine dönüp, bir daha Fransa topraklarına ayak basmayan Yunus'un Marsilya'ya uzanan bu ikinci yolculuğu ise Emilie'nin ebedi göçü nedeniyledir. Yunus'un Cezayir'den

uzaklaştığı son uzam, son görevini yerine getirmek içindi. Oran’da çocukluk, gençlik yıllarında sömürgecilerin nesilleriyle Jonas olarak yaşamını geçirmiş, Cezayir halkının direnişi, atalarının, vatanlarının, şehitlerinin öcünü almak için gözlerini dahi kırpmadan sergiledikleri savaşın zaferle sonuçlanması sayesinde, öz vatanı Cezayir’de, kendi halkıyla yaşamını Mahieddine Younes olarak, öz kimliğiyle sonlandırmıştır.

Sonuç

Sömürge yıllarının Cezayir’ini ele alan Yasmina Khadra, *Günün Geceye Borcu* adlı yapıtta, sömürgecilik sonrası itici güç olarak ortaya çıkan ekonomik sıkıntıların neden olduğu iç göç olgusuna dikkat çekerek, göç eden bireyler üzerindeki olumsuz sonuçlarını trajik bir şekilde anlatır. Topraklarını kaybeden babanın köyünden şehre göç edip şehrin varoşlarında bütün çabalarına rağmen ailesini kurtaramayışı, rahat bir yaşama sahip olması için abisine evlatlık verdiği oğlunun Yunus ve Jonas arasında kaybolup giden benliği, ikilemli yaşamı ruhsal, fiziksel göçler eşliğinde kimlik sorunsalı etkili bir biçimde aktarılır. Cezayir’deki sömürgeciliğin bir halkı yok edişi, yarattığı ekonomik, psikolojik nedenlerden dolayı yaşanan iç göç, aile içinde çatışmalara, kültürel, benlik kaybına, ikilemli yaşam ve kültür arasında oluşan melez kuşakları ortaya çıkarır. Bu noktada yapıtta sömürgecilik sonrası var olan iç göç olgusu, Lee’nin itici ve çekici göç modeline dayandırılarak, sosyolojik ve tarihsel bağlamda ele alınmaya çalışılmıştır. Konuyu iyi özümsemek için Cezayir’in bağımsızlık öncesi ve sonrası durumu tarihsel ve sosyolojik bağlamda ele alınarak, göç, kimlik, aidiyet kavramları üzerinden roman analiz edilmiştir.

Göç olgusuna gerek düşsel gerek uzamsal yaklaşımıyla farklı bir bakış açısı getiren Khadra, göçün nedenlerini, göçmen üzerindeki etkilerini sömürgeci güçlerin maruz bıraktıkları acımasız gerçekler ve zorunluluklar çerçevesinde anlatır. Köydeki topraklarını kaybedip şehre göçerek, kendi topraklarında göçmen muamelesi gören halkın varoşlarda yok oluşu, sömürgecinin yaşantısına uyum sağlayarak kimlik bunalımı, aidiyet sorunuyla ne ‘ben’ olabilmiş ne de ‘öteki’ psikolojiyle etkisiz bir yaşama maruz kalışı sömürgeciliğin neden olduğu göçün birey üzerindeki sonucu olarak karşımıza çıkar.

Kaynakça

- AGERON, Charles Robert. & BRET Michael; *Modern Algeria: A History from 1830 to the Present*. Hurst and Company, London, 1991
- ASSMANN, Jan; Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul,2015
- BAKTIAYA, Adil; 1830: Fransa'nın Cezayir'i işgali, Abdülkadir'in Yükselişi ve Amerikan Kamuoyunda 'Abdülkadir' Hayranlığı. *Ortadoğu Etütleri*, 2010
- CASTLES, Stephen .-MILLER, Mark J.; *Göçler Çağı. Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri* (Çev. B. Uğur Bal ve İbrahim Akbulut), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2008
- ÇAĞLAYAN, Savaş; Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, 2006
- ÇAYCI, Abdurrahman; *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Ankara,1995
- DELAYGUE, Gilles; "France Maghreb L'Histoire İnterdite", *Histoire Evénement, Hors du Série*, Février, Paris, 2002
- GÜZEL, Şehmus; *Cezayir ve Berberiler*. Doruk Yayınları, Ankara,1997
- KHADRA, Yasmina; *Günün Geceye Borcu*. (Çev.: Armağan Sarı), Kırmızı Kedi Yayınevi: İstanbul,2011
- KURAN, Ercüment; *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti(1827-1847)*,Yenilik Basımevi, İstanbul, 1957
- LEE, S.Everett; A Theory of Migration, *Demography*, 3 (1),1966
- LÉVİ-STRAUSS, Claude; *İrk, Tarih ve Kültür*. İstanbul: Metis yayınları,2016
- MASKAN, Ali; *Cezayir'in Bağımsızlık Kazanması ve Siyasal Sistemi Oluşturma Arayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul,1996
- RAVENSTEİN, Ernest George; "The Laws of Migration, *Journal of the Statistical Society of London*", 48 (2), 1885
- TANDOĞAN, Muhammed; *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,2013
- TODARO, Michael Paul; Internal Migration in Developing Countries, *International Labour Office*, Geneva, 1980
- YALÇIN, Meral Gezici; *Göç Psikolojisi*. Pharmakon Yayınevi, Ankara,2017
- Fransa'nın Cezayir'İ İşgali (9 Eylül 2016) 1 Haziran tarihinde <http://www.istanbultarih.com/Makale/fransa-nin-cezayir-i-ısgali.html> adresinden erişildi
- Fransız Sömürgeciliği ve Ahmed Bin Bella (30 Ekim 2010) 10 Haziran 2019 tarihinde <https://www.dunyabulteni.net/hatirat/fransiz-somurgeciligi-ve-ahmed-bin-bella-h134524.html> adresinden erişilmiştir.

